

СТИЛОГЕНЕ И НЕСТИЛОГЕНЕ ПЕРИФРАЗЕ

МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ

Филозофски факултет, Сарајево

UDK 808.61/62—561

Изворни научни рад

У раду се структурној, семантичкој и стилистичкој анализи подвргавају а) непраматикализоване перифразе, које чине перифразу као стилску фигуру, и б) праматикализоване перифразе, што представљају одређене »граматичке« јединице: перифрастички или декомпоновани предикат и прилошке изразе, на примјер. У анализи се издвајају критерији што омогућавају диференцирање перифразе од свих сродних стилских фигура, али и критерији (не)стилогености перифрастичних конструкција.

1. Мало којој фигури као перифрази тако добро пристаје аристотеловско одређење фигуре као стилског (књижевног) украса. Није стога ни чудо да је перифраза била једна од иманентних црта барокног и класицистичког стила. Одлазак тих стилова у књижевну историју није, међутим, значајно и крај употребе перифразе као стилске фигуре. Иако не више тако нападно фреквентна, перифраза је и данас толико честа у употреби да се, с правом, може сматрати једном од најфреквентнијих стилских фигура. Нормално, не у свим функционалним стилима подједнако, али свакако веома, веома честом посебно у књижевноумјетничком и публицистичком стилу књижевног језика. Раширеност у употреби није, међутим, условила већи научни интерес за анализу граматичко-стилистичких карактеристика перифразе. Вјероватно и због тога што су — за разлику од многих других стилских фигура — основне карактеристике перифразе тако самоочигледне већ из њене дефиниције, преношене и само стилски дотјериване од античких реторика до савремених уџбеника теорије књижевности и (књижевних) рјечника. Нека као потврда наведеном послужи следеће двије дефиниције перифразе — прва из времена античког, а друга из времена садашњег: »Перифразом називамо употребу већег броја ријечи за описивање нечега за што би била довољна једна или у најмању руку само неколико ријечи да то изразе«.¹ »Перифраза је дефиниција која се казује мјесто назива за нешто«².

¹ М. Ф. Квинтилијан, *Образовање говорника*, Веселин Маслеша, Сарајево 1967, стр. 274.

² И. Шкарић, *У потрази за изгубљеним говором*, Школска књига, Загреб 2, 1988, 149.

1.1. У рјечницима и приручницима дата дефиниција потврђена с неколико недвојбена примјера по правилу је довољна за препознатљивост саме перифразе и за уочавање њених основних карактеристика. Из дефиниције се, наиме, јасно закључује да је перифраза *вишечлани опис*, дакле *конструкција*, којом се из *стилских разлога* замјењује проста или мање сложена језичка јединица којом се може изразити исти појам. Перифраза као стилска фигура при том добија статус стилогене (стилски маркиране) јединице у односу на конкурентну неперифрастичку јединицу коју замјењује. И то је углавном све што се да закључити из анализе дефиниција перифразе и њених потврда примјерима у приручницима и рјечницима. Довољно с обзиром на срху тих дјела, али свакако недовољно за одговор на нека од суштинских питања статуса перифразе што их таква анализа сама од себе намеће, а од којих су најбитнија: на чему почива стилогеност перифразе? да ли свака замјена једночланог назива његовим перифрастичким еквивалентом нужно прибавља овом другом статусу стилогености? које су диференцијалне црте перифразе према сродним стилским фигурама?

2. У овом раду ћемо потражити одговоре управо на наведена питања (чиме се, засигурно, не исцрпљују сва питања везана за перифрастично изражавање у језику). Пошто се по дефиницији(јама) перифраза одређује као структурно сложенији супституент структурно простије јединице, при анализи се увијек претпоставља успостављање суодноса перифрастичког према неперифрастичком изразу. Зато ћемо најприје навести неколико примјера перифразе³, али истовремено у загради и конкурентне неперифрастичке изразе:

(1) *Језик за зубе* (→ *ћути/шути*) — рече значајно /Пурчар, 72/; И чим би кремен креснуо у мраку, и дуван *прихватио искру* (→ *припалио се*), њему је бивало лакше /Андрић, 39/; Он је и даље *плео неке ријечи* (→ *говорио*) без нарочитог смисла (→ *бесмислено*) /Андрић, 160/; ... *мама ме је умила леденом водом*, а кад то није помогло, *пришла ми је двије-три уз образе* (→ *ошамарила ме је два-три пута*), па сам се примирио и слатко заспао /Ђопић, 26/; Ничим *није падала у очи* (→ *није се истицала*) /Андрић, 209/; ... *јер њој су се најпосле отвориле очи* (→ *схватила/уочила је*) за оно што се зове старост и старење /Андрић, 223/; *Полети према човјеку и баци му се у загрљај* (→ *загрли га*) /Пурчар, 33/; ... а заостала плесачица ... *сручи своје*

³ Сви примјери што их у раду наводимо добијени су експерпцијом из следећих дјела: Иво Андрић, *Јелена, жена које нема*, Сабрана дјела, Удружени издавачи, Сарајево 1976; Бранко Ђопић, *Башта слезове боје*, Српска књижевна задруга, Београд 1975; *Ослобођење*, дневне новине, Сарајево; Петко Војнић Пурчар, *Дом, све даљи*, Матица српска, Нови Сад 1978; Ђамил Сијарић, *Херцег-Босно и твоји градови*, Свјетлост, Сарајево 1986; Марко Вешовић, *Четврти геније*, Свјетлост, Сарајево 1989.

позамашно тијело (→ сједе) на задње сједиште подижући штиклу до испупчена наслона (Пурчар, 8); На овако лијепу времену ни њега није држало мјесто (→ није мировао) /Топић, 60/ итд.

Из суодноса перифразе и неприфрастичког израза није тешко закључити да те јединице стоје у односу (релативне) синонимије. Перифраза се, као што се из наведених примјера види, у истом контексту може замијенити неперифрастичком јединицом којој је семантички или потпуно еквивалентна или јој је семантички веома блиска (сродна). Оно што омогућује међусобну замјену у истим контекстима јесте дакле *подударност или блискост значења* перифразе као структурно сложене и неперифразе као структурно простије језичке јединице. С обзиром на структурни аспект конкурентних јединица, по правилу је у питању *међуразинска синонимија*: синонимија синтаксичке конструкције (синтагме или реченице) као перифразе и неке лексичке јединице као неперифразе. Да би се боље схватио суоднос наведених синонима, неопходно је у анализу укључити дистинкцију између *значења и смисла*, односно између *денотативног и сигнификативног* дијела значења једног језичког знака. Та дистинкција, која потиче још од Г. Фрегеа⁴, разликује оно што језички знак *означава*, тј. оно на што се он односи у објективној стварности, а тај се дио значења назива *номинатумом или денотатом* — од онога *на који је начин приказано* денотативно значење. Тај други дио значења »који садржи интерпретацију денотативног, односно специфични угао гледања на дати објекат или ситуацију«⁵ Фреге назива *смислом*, док се данас најчешће тај дио значења назива *сигнификативно значење*.

Посматране кроз суоднос денотативног и сигнификативног значења, наведене се конкурентне перифрастичке и неперифрастичке јединице потпуно еквивалентним јављају само с обзиром на денотативно значење, јер се перифраза и њен лексички еквивалент односе на исти денотат, тј. означавају исти предмет или ситуацију из објективне стварности. Денотативно им је значење, дакле, подударно. По томе наведене јединице и јесу синоними. Њихово сигнификативно значење је, међутим, различито. Перифраза и њен неприфрастички конкурент, фрегеовски речено, имају различит смисао, јер на различит начин приказују денотат. Неперифрастичка јединица представља уобичајени, утврђени израз за дати денотат. То је најуобичајенији, конвенционални начин изражавања датог денотата. За разлику од њега, перифраза на посебан, готово индивидуалан начин представља дати денотат. Перифраза тај де-

⁴ В.: Г. Фреге, *О смислу и номинатуму*, Идеје 1, 1975, 97—116.

⁵ И. Пипер, *О денотативном и сигнификативном значењу лингвистичког термина (са освртом на руску лингвистичку терминологију)*, Контрастна ис-траживања II, Нови Сад 1983, 125.

нотат заправо *посредно* изражава. »Код перифразе не казује се непосредно предмет или однос међу стварима, већ овај мора да се открива заобилазним путем«⁶. Дакле, »Перифразом се основни синоним, уобичајени и утврђени израз замењује новим, описним, мање обичним, мање сажетим«⁷.

Као структурно простији и уобичајенији у употреби, основни синоним (тј. неперифрастички израз) нужно је семантички општији, значењски апстрактнији. Насупрот њему, перифрастички је синоним мање апстрактан, семантички је индивидуализованији (конкретнији) јер садржи више значењских (семантичких) компоненти од основног синонима. Узмемо за примјер перифразу *бацити се у загрљај* и основни синоним *загрлити*. Перифраза посредно одсликава емоционално стање вршиоца радње (одушевљење, радост) а садржи и компоненту начина остварења радње (брзину, ватреност, спонтаност). Ниједну од тих компоненти не подразумејева основни синоним *загрлити*; он једноставно све своди само на именовање дате радње. Тако се перифрастички израз показује кудикамо семантички богатијим од неперифрастичкога конкурента. Перифрастички израз као семантички конкретнији подразумејева семе што их садржи основни синоним, па самим тим упућује на њега, док основни синоним садржи само опште семе. Основни синоним и перифраза подударни су дакле у присуству општих сема што их и сврстава у исто семантичко поље (сврстава их у круг релативних синонима). Основни се синоним из тог разлога у односу на перифразу на семантичком плану јавља архисемским.

Управо у тој семантичкој разноликости треба тражити и основ стилогености саме перифразе. Јер што је један израз семантички општији, то је он фреквентнији у употреби, а што је чешћи у употреби, то је мање стилски валидан. Фреквентност употребе као посљедица семантичке општости обрнуто је пропорционална стилистичкој вриједности једне језичке јединице. Перифрастичка јединица и структурно је предодређенија да буде семантички богатија од основног синонима. Основни синоним потцртава само архисемске семантичке компоненте, а перифраза *диференцијалне семантичке компоненте*. Диференцијалне семе имплицирају присуство архисеме, док обрнут случај није могућ. Тако перифраза преко своје *посебности* указује на општост, док се искључује могућност указивања на посебност преко општости (тј. на перифразу преко основног синонима). Структурна сложеност перифразе увијек омогућава наглашавања семантичке компоненте најкарактеристичније за дати предмет или ситуацију. (Зато перифраза најчешће подразумејева посредно схватање цјелине преко неког карактеристичног детаља.)

⁶ В. Кајзер, *Језичко уметничко дело*, Српска књижевна задруга, Београд 1973, 128.

⁷ М. Младенов, *Новинарска стилистика*, Научна књига, Београд 1980, 199.

Перифрастичка јединица састављена од већег броја структурно простијих јединица од којих је свака структурни »еквивалент«¹ обичном синониму омогућује стварање *пјесничке слике*: одсликава по правилу цијели предмет или цијелу конкретну ситуацију посредством једног или више иманентних елемената тог предмета или ситуације, док основни синоним тај предмет или ситуацију само именује не дистингуирајући га/је од свих сродних. За основни синоним може се рећи да он ставља тежиште на денотативно значење, док је код перифразе тежиште увијек на сигнификативном дијелу значења. Према томе, основни синоним и перифраза подразумевају *суоднос структурно простије а семантички општије јединице (основни синоним) наспрам структурно сложенијој и семантички конкретнијој јединици (перифраза)*. Управо на томе и почива стилогеност перифразе. Присуство већег броја семантичких компонента омогућује *одсликавање исјечака стварности* (а не само указивање на њих). Зато су перифразе по правилу много сликовитије од основних синонима. Оне, за разлику од основних синонима, непосредно указује на тип *представе* (виђења) денотата, а представа је увијек субјективна. Док основни синоним по правилу искључује субјективност указујући на општу, типску представу — перифраза подразумева субјективно виђење датог денотата па је често прожета осјећањима (уп.: *сручи своје позамашно тијело према сједе; дуван прихвати искру према припали се, и сл.*).

Стилогеност перифразе произилази дакле из њеног семантичког усложњавања и с њим повезене, ако не и њим омогућене, сликовитости. Основни синоним означава, именује денотат, док га перифраза издвајањем његових карактеристичних дијелова одсликава, »пресликава«. Због тога перифраза и јест пјесничка слика, а самим тим и стилски украс.

3. Пошто смо — кроз суоднос перифразе и неперифразе — одредили исходишта стилогености перифразе, потребно је провјерити да ли наведене особине јасно одвајају перифразу од других, сродних стилских фигура. Без претензија на исцрпност, овдје ћемо покушати указати на суоднос перифразе према њој најсроднијим стилским фигурама.

3.1. Будући да перифраза најчешће на цјелину денотата указује посредно наглашавањем неког његовог карактеристичног дијела, само од себе намеће се разматрање суодноса *перифразе и синегдохе*. Јер, синегдоха се по правилу дефинише као употреба имена дијела за означавање цјелине. Пошто се перифраза често заснива на издвајању и опису неког карактеристичног дијела преко кога се онда спознаје (препознаје) шири појам, јасно је да су такве перифразе блиске синегдохам. Њима, наиме, у основи стоји синегдоха, па се такве перифразе могу звати *синегдохалним перифразама*; какве су нпр. следеће:

(2) А била је метнула и власт и закон под ноге, али се и за њу нађе рука, и тако се она скруши по заслуги /Андрић, 25/;...

сручи своје позамашно тијело на задње сједиште /Пурчар, 8/; На превару, овдје у Јајцу пала је и глава посљедњег босанског краља Стјепана, а с падом те главе пала је и Босна /Сијарић, 16/; ... колико их данас узалудно обија прагове СИЗ-а за запошљавање /Ослобођење, 14981, 5. 3. 1990, 1/; Мудро бијаше послушати глас зрелих година /Пурчар, 40/; Кад мину и други свјетски рат и Мулић некако изнесе читаву главу... /Ђопић, 109/ итд.

Синегдоха се често сматра само подврстом метонимије⁸, која почива на замјени двају израза што су међусобно у неком типу логичке везе: узрочне, просторне или временске, или се пак та замјена заснива на навођењу материјалног симбола умјесто адекватног апстрактног појма. Велики број перифраза такође настаје посредством метонимије, па такве перифразе можемо звати метонимијским перифразама; какве су нпр.:

(3) ... да јој је најбоље да је одведу у Дубровник, гдје може да живи мирно, али више не с круном на глави /Сијарић, 17/; какви ћемо и под бусен лећи /Вешовић, 136/; С првим пијетловима и зракама полази на тајанствени пут /Пурчар, 15/; Вишесатно бављење храном и вином дјелује на окупљене /Пурчар, 56/; То се гласно није чуло откад су Ђопићи на огњишту ватру припалили /Ђопић, 51/; Језик за зубе — рече значајно /Пурчар, 72/; Толико заједно леба изјести и ракије попити, па опет му његов пријатељ парипче /Ђопић, 18/; ... схватио је да се може поздравити са директорском фотељом /Вешовић, 150/; Скидам капу пред толиком досљедношћу! /Вешовић, 150/ итд.

На основу наведених примјера перифраза (2 и 3) уочљиво је да су оне настале преко синегдоха (2) и метонимија (3). У наведеним су перифразама заступљене синегдохалне и метонимијске јединице, али су по правилу структурно перифразе сложеније: синегдохе и метонимије су најчешће само конститутивни елементи перифраза. Разлика између синегдохе и метонимије, с једне стране, и перифразе с друге, још је уочљивија ако се упореди тип операције којом настају. »Метонимија и синегдоха производе (се) брисањем једнога или више чланова из неке природне комбинације, али не оних чланова које би било најприродније изоставити»⁹ (нпр. *глас човјека* → *глас...*). Перифраза, међутим, подразумијева обрнуту операцију — *проширење, додавање*, па и кад је у њеном саставу нека синегдоха или метонимија, које су тад по правилу

⁸ В. нпр.: Р. Јакобсон, *Два аспекта језика и две врсте афазичних сметњи*, у зб. »Метафора, фигуре и значење«, ред. Леон Којен, Просвета, Београд 1986, 211—237.

⁹ D. Lodge, *Načini modernog pisanja*, Globus, Zagreb 1988, 102/103.

допуњене новим јединицама тек с којима заједно чине перифразу. Ако су »метонимија и синегдоха згуснуће контекстуре«¹⁰, онда је перифраза увијек раширење контекстуре. Из тих разлога (иако постоје ријетки примјери подударности перифразе и метонимије, као нпр. *круна на глави* = краљица) може се рећи да перифраза није подударна с метонимијом или синегдохом, него да само преко њих (уз њихово учешће) може настати. Уз то: синегдоха и метонимија могу бити, а најчешће и јесу, изражене јединачном лексемом, перифраза никад него само конструкцијом.

3.2. У основи перифразе може бити и *метафора*, која почива на преношењу значења по аналогiji, по некој сличности, или, лингвистички речено, на постојању најмање једне заједничке семантичке компоненте између два језичка знака која омогућује везивање означеног једног језичког знака за ознаку другог језичког знака. Разлика између метафоре и перифразе најочљивија је на структурном плану: метафора може бити или компонентом перифразе или се потпуно изразно подударати с перифразом. Дакле, само дио метафора улази у круг перифраза, и то оне које задовољавају структурне услове перифразе и оне које могу бити конститутивним елементом перифразе. За перифразу у чијој је основи метафора можемо рећи да су *метафорске перифразе*; какве су нпр.:

(4) Тај други улаз, из споредне улице... Довољан за комотно господствено улажење коња у запрези, али недовољан за *жељезне грдосије* које сваки пут ољуште стару фасаду /Пурчар, 71/; Клатно зидне уре *лови вријеме, расијеца тишину* /Пурчар, 87/; Он је и даље *плео неке ријечи* без нарочитог смисла /Андрић, 160/; Вриједи ли у овом тренутку *рушити мост*, не с Богом, већ с земаљским његовим изасланицима? /Пурчар, 54/ итд.

3.3. Перифраза се често користи као замјена за непристојне, ласцивне ријечи и уопште за разне врсте »неподобних« и ситуацијски неприкладних (грубих) израза¹¹. Тада се она изједначује с *еуфемизмом*. Добија еуфемистичку функцију, па се такве перифразе могу назвати *еуфемистичким перифразама*. У такве свакако треба убројати сљедеће перифразе:

(5) *Дубоки тонови трбушних оргуља* се појачавају у мраку... И сада нахлађена *пријева свирку изводе*. И доиста чуло се јасно *музичирање изнутрице* које се касније продужи у *неразумљиво*

¹⁰ Ibid.

¹¹ Уп.: »Исто тако, описивању се мора прибећи ако ваља изразити нешто срамно и недолично; другим речима, ако је нешто ружно у опису појма, мора се употребити име, а ако је (нешто ружно) у имену, прибећи описивању појма«. — Аристотел, *Реторика* 1/2/3, Независна издања, Београд 1987, 221.

цвркутање /Пурчар, 95/; Тајац ремете само звукови из његова трбуха /Пурчар, 95/; И док је кретао према излазу свратио је на оно мјесто гдје и цареви иду сами /Ослобођење, 15056, 21. 5. 1990, 4/; Већ се и заборавио кад је Симо одјашио на онај свијет /Ђопић, 43/; Посљедњих мјесеци храна се побољша! Добијем у килама. /Пурчар, 104/; Бацила је образ под ноге и запалила касабу /Андрић, 51/; Није се имало куд с овом дјевојчицом у којој се нагло гасио разум /Андрић, 165/; Видјела је да се сваком од њих, кад дође у године, отвара жива рана /Андрић, 146/ итд.

Иако је »еуфемизам у бити само перифраза«¹², ипак нити је свака перифраза еуфемизам (то нпр. нису напријед наведене синегдохалне, метонимијске и метафорске перифразе) нити је сваки еуфемизам перифраза. Наиме, у перифрази улазе само они еуфемизми који су изражени конструкцијом (синтагмом или реченицом), док еуфемизми изражени једном лексемом нису перифразе него само еуфемизми (као нпр. *захвалити се* (коме) = *отпустити* (кога)).

3.4. Еуфемизму је често блиска *литота*, фигура која »умањује односно ублажава јер прави израз замјењује слабијим и то негативним и супротним«¹³. Попут еуфемизираних, *перифраза* може бити и *литотизирана*, и то само у оним случајевима кад је литота изражена бар минималном синтагмом (спојем најмање двију пунозначних ријечи) или кад је литота структурна компонента перифразе. (У случајевима кад је литота сведена на везу негације и једне пунозначне лексеме она не испуњава структурне услове да би била перифразом.).

Ево и неколика примјера литотизираних перифраза:

(6) Волио је пиће и није му било мрско женско све до под старост /Андрић, 13/; Шеварнадзе јавно тврди да је Лигахов на пленуму ЦК КП СС говорио *неистину* да би компромитовао Горбачова. Шеварнадзе, међутим, сада тврди... да Лигахов *обмањује јавност* /Ослобођење, 14998, 22. 3. 1990, 1/ итд.

3.5. Од свих је стилских фигура перифрази најближа *антономазија*, која се заснива на замјени властитог имена каквим другим изразом. Јасно је да су само оне антономазије код којих се властито име замјењује конструкцијом (а не оне код којих се замјена врши једном лексемом) *перифразе*. Тако само дио антономазија који испуњава структурне услове перифразе улази у круг перифраза. Такве су нпр.:

(7) Међутим, зашто је *добитник Теслине награде* запотегао на суд... /Вешовић, 146/; *Њено величанство* је наредило да се мора престати с ватром /Пурчар, 43/; Јавља ли се из шуме *она комунистичка лисица*?! /Пурчар, 24/ итд.

¹² Речник књижевних термина, Нолит, Београд 1985, 539.

¹³ М. Солар, Теорија књижевности, Школска књига, Загреб 1989, 79.

3.6. Управо антономазијске перифразе најчешће се појављују у улози *катахрезе*, која представља описни надомјестак недостајећем изразу. *Катахрезичке перифразе* антономазијског типа употребљавају се у ситуацијама у којима говорнику није познато име особе о којој говори па умјесто тог имена употребљава описну конструкцију темељену на некој карактеристичној појединости, као нпр.:

(8) За столом између бине и врата сједе Грунчић, Ремија и *непознати човјек с моноклом* /Пурчар/; *Човјек у униформи* долази с *двојцом у мантилима* /Пурчар, 24/ итд.

Катахреза, нормално, не мора бити перифрастичког типа, па сљедствено томе свака катахреза није нужно и перифраза. Уз то, катахреза не мора бити ни антономазијског типа, па сходно томе ни све перифрастичке катахрезе не морају бити антономазијске. Тако је катахрезичка, али не и антономазијска, сљедећа перифраза:

(8а) Жене су је посматрале љубопитиво и безобзирно. Једино стара Јела *нашла је за њу понеку ријеч* и настојала да јој олакша положај /Андрић, 138/ и сл.

3.7. Досадашње је разматрање суодноса перифразе с другим стилским фигурама јасно показало да она има додирних тачака са: синегдохом, метонимијом, метафором, еуфемизмом, литотом, антономазијом и катахрезом. Везе перифразе с наведеним стилским фигурама могу бити двојачке: а) или да се перифраза остварује уз учешће неке од наведених фигура тако да је та фигура само конститутивни елемент перифразе, или б) да се дата фигура структурно реализује као перифраза. Међутим, нема ниједне фигуре која се увијек остварује као перифраза, па сљедствено томе нема ни могућности свођења неке од њих на перифразу или свођења перифразе на неку од тих фигура. Најчешћа препрека јесу структурни разлози: перифраза се увијек језички остварује као синтаксичка конструкција (синтагма или реченица), док се »додирне«¹ фигуре могу изразити и појединачним лексемама. Само тамо гдје се те фигуре језички реализују као конструкције успоставља се поље интерсекције перифразе и дате фигуре.

Учешће неке од наведених фигура у реализацији перифразе по правилу још више усложњава њену семантичку структуру и појачава њену експресивну вриједност. (Изузетак су једино катахрезичке перифразе кад су једина могућност именовања дате појаве, чиме у први план долазе комуникативни а не стилистички разлози њихове творбе, па оне (п)остају комуникативна нужност, а не стилистички украс.)

4. Стилогеност перифразе може се појачати не само учешћем неке од наведених фигура него и учешћем неких језичких јединица којима су експресивност и сликовитост категоријална обиљежја. Тако додатну

компоненту експресивности доносе перифрази фразеологизми у њеном саставу или пак фразеолошке перифразе (тј. перифразе које су структурно подударне с фразеологизмом), као нпр.:

(9) *Пеку се на тихој ватри и увесељавају гладну и пијану гомилу /Пурчар, 47/; Али, по њему, (стриц) носи непотребно и улудо главу у торби /Пурчар, 31/; ...морали смо очекивати да ће сваког од њих забољети ћошак од писаћега стола /Вешовић, 136/; Крај свих тих факата Јелена је прошла као крај турскога гробља /Вешовић, 127/; Међутим, није искључено да у свему томе има и лова у мутном /Ослобођење, 14981, 5. 3. 1990, 1/; Теби та работа иде од руке /Ђопић, 95/; ... а ви и даље држите воду у устима /Вешовић, 138/; Камо среће да сам и ја некад тако радио, можда би ми друге тице данас пјевале /Ђопић, 23/; ...он би теби прогледавао кроз прсте /Ђопић, 68/; Ако су ти чисте руке, узми Мусафа... /Ослобођење, 14937, 20. 1. 1990, 11/ итд.*

Перифраза је често подударна с фразеологизмом на структурном плану, али су чести и случајеви кад се фразеологизам »обогаћује« (проширује) укључењем у њ неког њему неприпадајућег елемента, тако да фразеологизам остаје само структурно најбитнији дио перифразе. И иначе, перифраза и фразеологизам стоје у блиској вези. Перифразе су често основа стварања фразеологизама, али уз одређени услов. »Да би перифрастична структура функционисала као фразеолошкак, мора бити или сликовита, или се као несlikовита синтагма мора комбиновати с неким другим творбеним средством у процесу примарне фразеологизације у чијем резултату настаје фразеолошка јединица«. ¹⁴

Јасно је да се све перифразе не могу подвести под фразеологизме (уп. готово све примјере од 1—8). А да ли се сви фразеологизми могу подвести под перифразе? Глобални фразеологизми изражени синтаксичким конструкцијама (тј. фразеологизми у којима сваки од конституената губи своје значење па фразеологизам као цјелина има ново значење) могу се уврстити као посебна подгрупа у перифразе, али компонентни фразеологизми (тј. фразеологизми у којима је неки појединачни елемент носилац примарне фразеологизације, као нпр. *немати куд* = *немати избора*; *глуп као ноћ* = *врло глуп* и сл.) не могу се сматрати перифразама јер не испуњавају нужни структурни услов — нису конструкције. Дакле, и перифраза и фразеологизам стоје у међусобном логичком односу интерсекције. Уз то, перифраза и фразеоло-

¹⁴ Д. Миршевић-Радовић, *Фразеолошке именичко-надежне синтагме у савременом српскохрватском језику*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Монографије LX, Београд 1987, 44.

гизам битно се међусобно разликују у погледу реченичне функције: сваки лексички пунозначан члан перифразе функционише као посебан реченични члан у синтаксичкој анализи, док фразеолошка јединица има улогу једног реченичног члана.

Од свих су перифраза фразеолошке вјероватно најекспресивније, јер и перифраза и фразеологизам имају сликовитост као иманентно својство, тако да је то својство у фразеолошкој перифрази, као редуплицирано, посебно наглашено.

4.1. Осим с фразеологизмом, перифраза је директно повезана са још двама типовима језичких јединица: а) с *прилошким изразима* и б) са тзв. *декомпонованим предикатом*.

Кад се умјесто прилога употрејеби синтагма у којој је носилац категоријалне семе именица, а диференцијалне, конкретне, придјев, најчешће у функцији конгруентног атрибута уз наведену именицу — настаје *прилошки израз*, као нпр.:

(10) Он се механички стално појављивао *на сваком мјесту* гдје му је дужност налагала /Андрић, 59/; Такви наступи кидали су и удвајали његову личност *у толикој мери* да му је све теже бивало да живи и ради као човек и свештеник /Андрић, 15/; Мајка јој је повезивала главу *на неки нарочит начин* да јој се нимало не види коса /Андрић, 27/; Био сам, *скорих дана*, и у Гранади /Ђопић, 4/ итд.

У односу на прави прилог наведени се прилошки изрази разликују само структурно — перифрастични су, описни. Може се чак рећи да су они настали декомпоновањем прилога, и то тако што је категоријална сема изражена именицом, а конкретна (која означава лексичкосемантичку припадност) придјевом или придјевском замјеницом као конгруентним атрибутом. Темељно значење сад носи сам атрибут, док именица указује на припадност датог прилошког израза одређеној категоријалној класи. Будући да по правилу не доносе ништа ново на семантичком плану у односу на прилог чијом су декомпозицијом настали, а и да готово непосредно попут прилога изражавају дато значење — тешко да се за овај тип прилошких израза може устврдити да је стилистички валиднији од конкурентног прилога. Иако то најчешће нису, перифрастични прилошки изрази омогућују увођење већег броја особина уз дату именицу, тако да могу изразити конкретније, специфичније значење од конкурентног прилога, чиме тада постају и семантички и стилистички валиднији од прилога (као нпр.: *на том за њу непроцјењиво важном и судбоносном мјесту*).

4.2. Сличан је случај и са *декомпонованим предикатима*¹⁵. Наиме, глаголска се лексема декомпонује (разлаже) на два дијела: а) на семикопулативни глагол, који је носилац граматичких одлика предикативности (рода, броја, лица и времена) и б) на глаголску именицу, која је носилац лексичког значења декомпонованог глагола, као нпр.:

(11) Лакше је теби, Стево, ти *водиш бригу* само о мртвим спсменичарима /Ћопић, 199/; *Водили су истрагу* о Дрмогаћи /Ћопић, 87/; *Преко рођака воде преговоре о миразу* /Андрић, 175/; *Обављао је редовно обреде, одазивао се на сахране, вршио крштења и венчања* /Андрић, 12/; *А поп Коста, човек већ у годинама, бацрио је поглед на свог сина јединца...* /Андрић, 11/; *Милош више не издржа, него удари у смијех* /Ћопић, 153/ итд.

На семантичком су плану основни глагол и перифрастички (декомпоновани) предикат потпуно еквивалентни. Тешко да у њиховом суодносу декомпоновани предикат, посебно због присуства десемантизоване лексеме у свом саставу, може бити и конкурент, а камоли стилистички валиднија јединица од недекомпонованог (основног) глагола. Декомпоновани су предикати на структурном плану сродни глаголско-именичким фразеологизмима, али »на семантичком плану глаголску перифразу мотивише именички конституент својим денотативним глаголом, док је глагол делимично или потпуно десемантизован. Како ни један конституент не може бити носилац творбеног фразеолошког процеса, то нема услова да се ове перифразе (тј. декомпоновани предикати — прим. М. К.) сматрају фразеолошким јединицама»¹⁶. Иако постоји више разлога који у појединим ситуацијама преферирају употребу декомпонованог намјесто недекомпонованог предиката јер се помоћу њега могу изразити неке карактеристике које се не би могле остварити у оквиру недекомпонованог предиката»¹⁷ — ипак основне карактеристике декомпонованог предиката указују на неке битне разлике овог типа перифразе према перифрази као стилској фигури. Прво, »он функционише као

¹⁵ Појаву декомпоновања предиката први је у нас описао а уз то и сам термин предложио М. Радовановић, *Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика)*, Јужнословенски филолог XXXIII, Београд 1977, 53—86. О овом типу предиката в. и: С. Танасић, *Пасивне конструкције са трпним придевом у српскохрватском језику*, Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Одјељење за језик, Радови IX, Сарајево 1982, 97—101; З. Тополињска, *Перифрастички предикатски изрази на међусловенским релацијама*, Јужнословенски филолог XXXVIII, Београд 1982, 35—51; М. Ивић, *Још о декомпоновању предиката*, Јужнословенски филолог XLIV, Београд 1988, 1—5.

¹⁶ Д. Миршевић-Радовић, *нав. дјело*, 48.

¹⁷ С. Танасић, *нав. дјело*, 101. О условима који преферирају употребу декомпонованог предиката в. и у: М. Радовановић, *нав. дјело*, 58—61; М. Ивић, *нав. дјело*, 1—3.

инструмент интелектуализованих, а по тематици уопштених и апстрактних домена језичке употребе, као што су нпр. право, наука, новинарство, политика, администрација»¹⁸, док перифраза као стилска фигура — видјели смо већ — семантички конкретизује па је одлика првенствено књижевноумјетничког стила. Зато сматрамо потпуно исправним мишљење да декомпоноване предикате карактерише неекспресивност, несликовитост и нестилогеност¹⁹, што су готово иманентне карактеристике перифразе као стилске фигуре.

Иако сами нису стилогени, декомпоновани предикати могу бити основ стилогености неког сложенијег израза, јер постојање двију конкурентних јединица — декомпонованих и недекомпонованих предиката — отвара веће могућности изражавања, а и боље могућности стилског уобличења једнога исказа. Другачије речено, »декомпоновани предикат није по себи ни боље ни горе граматичко решење од недекомпонованог, већ просто — средство које на примеран начин служи задовољењу људске потребе за разноликом презентацијом предикатске садржине»²⁰. А управо могућност избора између те двије јединице (насупротив непостојању такве могућности) уз могућност њиховог наизмјеничног комбиновања представља *стилистички поступак*, посебно тамо гдје је у једној конструкцији потребно више пута изразити исти садржај. Употреба оба типа јединице умјесто једног због избјегавања опетовања истородне јединице изразу задаје стилистичку вриједност.

И иначе, комбиновање перифрастичких и неперифрастичких јединица омогућује бољу стилистичку организацију текста јер се избјегава опетовање једнотипске јединице, као нпр.:

(12) ... примијети да Мара има *грозницу*. Од дана кад је примијетила на њој *ватру*, шест дана и шест ноћи Јела је његовала болесницу /Андрић, 170/; Плесачице из Ремијина фијакера најцик-тавије и највеселије *запјеваше*. Задовољан Грунчићев смијешак охрабри остале те и оне *прихвате трепераву мелодију* /Пурчар, 8/; Изгледало је да се никад неће *растати с дјететом*. Сви Памуковићи су бивали све пажљивији и све љубазнији према њој, као да само чекају *порођај* па да прогласе њену потпуну равноправност са свима осталим Памуковићима /Андрић, 167/; ... гура чувена крајишка дивизија од Аранђеловца према *Београду*. Привлачи је *главни град земље* ... /Попић, 159/ итд.

5. Перифразе су најчешће структурно реализоване као синтагме (бинарне или комплексне; уп. највећи број примјера од 1—12), али могу

¹⁸ М. Радовановић, *нав. дјело*, 58.

¹⁹ Д. Мршевић-Радовић, *нав. дјело*, 48—49.

²⁰ М. Ивић, *нав. дјело*, 5.

бити изражене и у реченичној форми: како у форми просте тако и у форми зависне реченице, као нпр.:

(13) Прсти му се лепе од смоле. *Мори га жеђ.* /Андрић, 17/;
Дјетињство се заустави у његовом лику. /Пурчар, 76/; То се гласно
 није чуло откад су Ђопићи на огњишту ватру припалили /Ђопић,
 51/ итд.

5.1. Као синтагме, с обзиром на синтаксичку функцију њихова над-
 ређена члана, перифразе најчешће долазе у (14) позицији предиката,
 затим (14а) у позицији неке адвербијалне одредбе (а у тим је синтак-
 сичким позицијама, како смо видјели, дошло и до »граматикализације«
 перифраза стварањем декомпонованих предиката и прилошких израза),
 али и у осталим реченичним позицијама: (14б) субјекатској, (14ц) обје-
 катској и (14д) атрибутској:

(14) Годину дана га је држала мисао на Анику /Андрић, 44/;
 Како ваш Ниџекања, гања ли још политику или се већ дозвоа па-
 мети /Ђопић, 16/ итд.

(14а) Видје да је то онај кључ који му је отац дао на самрт-
 ној постељи /Ослобођење, 14937, 20. 1. 1990, 11/; ... и прошибао »та-
 бановића« *фијакером све до Солуна* /Ђопић, 57/ итд.

(14б) Вишесатно бављење храном и вином дјелује на окупље-
 не /Пурчар, 56/; Ако има мјеста која су створена за пјевање, онда
 би то било ово мјесто на Врбасу /Сијарић, 35/ итд.

(14ц) Јуначки је трпио добовање масера /Пурчар, 77/; Чуво из-
 ненађен одговори да може обићи земаљску куглу за неколико да-
 на /Пурчар, 17/ итд.

(14д) ... и све је то он видео очима човека зрелих година
 /Андрић, 62/ итд.

6. Да закључимо. Перифраза као стилска фигура честа је у упо-
 треби у савременом књижевном језику, посебно у његовом књижевно-
 умјетничком и публицистичком стилу. Дефиницијски се перифраза може
 одредити као вишечлано обиљежавање некога ентитета предодређено
 стилским разлозима. Употребљава се, дакле, тамо гдје ентитет из стил-
 ских разлога желимо обиљежити конструкцијом, а не његовим правим
 именом, тј. за то предодређеном лексемом.

Перифразу тако на структурном плану увијек карактерише више-
 чланост: изражава се обавезно конструкцијом — синтагмом (било би-
 нарном било комплексном) или реченицом (било простом било зависном).

Суштина се њене стилогености може уочити тек кроз њен семантички суоднос према неперифрастичком конкуренту као релативном синониму. И перифраза и неперифрастички »еквивалент« означавaju исти денотат, тј. односе се на исти одсјечак објективне стварности, али га они изражавају на различите начине: неперифрастички израз непосредно, јер га просто именује, а перифраза посредно — јер га готово одсликава истицањем његових најкарактеристичнијих особина у датом контексту. Перифрастички и неперифрастички израз подударају се тако само у денотативном, док се разилазе у сигнификативном (смисаоном) дијелу значења.

Структурна вишечланост омогућује перифрази и богатију семантичку структуру: она увијек подразумијева више семантичких компонената од неперифрастичког конкурента. Док перифраза ставља нагласак на диференцијалне семантичке компоненте, неперифрастички синоним потцртава (и садржи) само архисемске. Управо наглашавањем диференцијалних семантичких компонената и посредним указивањем на архисемске остварује се стилогеност перифразе. Перифраза је структурно сложенија, семантички богатија и значењски конкретнија од неперифрастичког конкурента. Богатство семантичких компонената које носи сложена перифрастичка структура омогућује да перифраза најчешће буде реализована као својеврсна пјесничка слика датог ентитета (а не да буде његово просто именовање). Тако је, за разлику од неперифрастичког конкурента као колективног »власништва«, перифраза по правилу индивидуалан стваралачки чин. И све дотле док она има карактер индивидуалног стваралачког чина, стилогеност је њена иманентна црта. Међутим, кад се односи између компонената перифрастичког израза »граматизирају«, тј. кад се између њих успостави чврста колокација, кад перифраза добије одлике структурне моделативности — она престаје бити стваралачким индивидуалним чином и постаје граматичком »категоријом« датог језика, па губи статус стилогености по себи. Тако се за декомпоноване предикате и прилошке изразе као »граматикализоване« колокације не може рећи да су стилогенији од неперифрастичких конкурената. Стилогеним могу постати у појединим контекстима захваљујући принципу стилскога избора или стилскога разједначавања једнотипских јединица у (ужем) контексту.

Посматрана у систему стилских фигура, перифраза може бити у односу интерсекције са: синегдохом, метонимијом, метафором, еуфемизмом, литотом, антономазијом и катахрезом. Заправо, она најчешће јесте у односу интерсекције с тим фигурама, што не значи да у таквом односу не може бити и са неким другим. Најчешће наведене фигуре учествују као структурни конституент перифразе, па већ сам структурни план не омогућује свођење било које од тих фигура на перифразу, или свођење перифразе на било коју од тих фигура. Наиме, свака од »до-

дирних» стилских фигура може се изразити и појединачном лексемом и конструкцијом, а перифраза само конструкцијом, па тако наведене фигуре могу чинити интерсективно поље с перифразом само ако су изражене конструкцијом.

PERIPHRASEN MIT UND OHNE STILWERT

Zusammenfassung

Der Autor erörtert in der vorliegenden Arbeit die Art der Bildung von dichterischen Periphrasen. Verschiedene Typen von periphrastischen Konstruktionen, die zur Periphrase als Stilmittel gehören, werden vom strukturellen, semantischen und stilistischen Standpunkt aus analysiert. Bei der Analyse solcher Periphrasen wird auch das Verhältnis zu verwandten Stilmitteln berücksichtigt, wie z.B. Euphemismus, Antonomasie, Metonymie, Metapher, Katachrese... Auf Grund einer solchen Analyse kommt der Autor zu den Kriterien, die die Periphrase von allen verwandten Stilmitteln differenzieren. Alle Periphrasen werden vom Standpunkt ihres stilistischen Wertes aus betrachtet. Der Autor bestimmt Kriterien, mit deren Hilfe man individuelle Periphrasen (als Stilmittel) von den grammatikalisierten periphrastischen Konstruktionen — Nominal — und Adverbialausdrücken, die gleichfalls in der Arbeit von verschiedenen Standpunkten aus analysiert werden — unterscheiden kann.